

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת מקץ תשפ"ד¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

וכל מעשיך יהיו לשם שמים

הרבה בערב פסח, כדי שיהיה שבע, וכך יהיה ניכר שאוכל את המצה לשם שמים, מפני מצות ה', ולא מפני שהוא רעב. אבל חז"ל לא תיקנו כך, אלא תיקנו להפך, שלא לאכול בערב פסח, כדי שבליל הסדר יהיה רעב ויאכל את המצה לתאבון. למה תיקנו כך? הרי בזה נפגמת לכאורה כוונת המצה, שאוכל לשם תאבון, ולא לשם המצה.

אולי יש לתרץ, שחז"ל תיקנו כן, כי אם אדם רעב ורוצה לאכול, ובכל זאת הוא אוכל לשם מצוה ולא רק בגלל שהוא רעב, זוהי זכות גדולה יותר. שלמרות שהוא רעב, הוא כופה את יצרו ואוכל לשם מצוה³. אמנם יש סוברים בדעת הרמב"ם, שמצוות אכילה לא צריכות כוונה, למרות שבמצוות אחרות אנו פוסקים, לפחות מספק, שמצוות צריכות כוונה (שו"ע או"ח סי' ס"ד), לדעת הרמב"ם מצוות של אכילה לא צריכות כוונה, בכל זאת, אם אוכל לשם מצוה, זו בודאי זכות גדולה יותר.

כונה ביבום

ביבום יש הרי מחלוקת, עד כמה צריכה המצוה להיות לשמה: "אבא שאול אומר, הכונס את יבמתו לשם נוי, ולשום אישות, ולשום דבר אחר - כאילו פוגע בערוה, וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר; וחכמים אומרים: 'יבמה יבא עֲלֵיךְ' (דברים כה, ה) - מכל מקום" (יבמות לט, ב). לדעת חכמים, מקיים מצות יבום גם אם כונס את יבמתו לשם נוי או לשם אישות. הפוסקים האשכנזים חששו לדעת אבא שאול, ולכן האשכנזים אינם נוהגים לַיבם אלא במקרים חריגים (עי' רמ"א אה"ע ס' קס"ה ס"א). והנה, המפרשים נחלקו בדעת אבא שאול, האם כונתו לומר שהיבם צריך לכוין לשם מצוה בלבד, ואם כיון לשם מצוה ולשם נוי גם יחד זהו כבר בכלל "פוגע בערוה", או שמא רק אם כיון לשם נוי בלבד הוי כפוגע בערוה, אבל אם מכוון גם לשם מצוה - פלט לו מזה.

כאמור, המפרשים נחלקו בזה, אבל בכל זאת, בסברא, אם נאמר שאבא שאול מתיר לַיבם כשהיבם מכוין שתי כוונות יחד (כונת מצוה וכונה אחרת), אז קשה להבין: הרי מעיקר הדין מצות יבום קודמת למצות חליצה (משנה בכורות יג, א), וא"כ מהו החשש הגדול שחששו לו האשכנזים, עד כדי כך שביטלו בגללו מצות עשה דאורייתא זו? וכי אי אפשר לומר ליבם לכוון גם לשם מצוה?! הרי ברוך ה' אנו רגילים כבר מילדות ללבוש ציצית לשם מצוה, להניח תפילין לשם מצוה, לכוין לפני ק"ש לצאת ידי חובת ק"ש, וא"כ גם ליבם אפשר לומר שיכוין גם לשם מצוה. על כרחך שהדרישה של אבא שאול היא שיכוין רק לשם מצוה בלא שום כונה אחרת, וזה באמת קשה. לא כל אחד מסוגל לזה.

חסרון כוונה גורע בשלמות המצוה

ראובן אומר לאַחיו: "הלא אַמְרַתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר, אֶל תִּחַטְּאוּ בַיָּלֶד, וְלֹא שִׁמְעַתֶּם, וְגַם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ" (בראשית מב, כב). ראובן לא מתכוין לומר סתם "אמרתי לכם"! כוונתו לומר: סבורים אתם שכל ההסתבכות באה בגלל שראיתם את צרת יוסף ולא התחשבתם בו?! לא נראה שזה כך! שהרי אני כן התחשבתי בצרת יוסף - אַמְרַתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אֶל תִּחַטְּאוּ בַיָּלֶד - ובכל זאת גם אני יושב כאן בבית הסוהר. אז מוכח מזה, שלא רק אי ההתחשבות ביוסף הביאה עלינו הצרה הזאת, אלא "גם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ" - גם דם הזקן (רש"י שם), שבדבר הזה גם אני לא התחשבתי, ולכן גם אני נענש כאן.

מי הוא "הזקן"? - קשה לומר שהכוונה ליעקב, שהרי ראובן ודאי לקח בחשבון גם את צערו של יעקב, כפי שרואים בפסוקים וברש"י (עי' רש"י שם לו, כב; ושם לו, ל). לכן נראה, שהכוונה היא ליצחק, שנאמר: "וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ אַבְיָו" (שם, לה), ופירש רש"י שהכוונה היא ליצחק, שהיה בוכה מפני צרתו של יעקב, [אף שלא היה אבל על יוסף, כיון שהיה יודע שהוא חי] (רש"י שם). על הצער הזה ראובן לא חשב, ולא לקח אותו בחשבון. ולמרות שסוף סוף פעל להצלתו של יוסף, בכל זאת, כיון שצערו של יצחק לא היה מהמניעים אותו לפעול, ומעשה ההצלה לא נעשה עם כל הכוונות הנדרשות - המעשה לא היה שלם; ולרום מדרגתו של ראובן, הקב"ה דקדק עמו כחוט השערה והעניש אותו על כך².

הגמרא אומרת, "מאי דכתיב, פִּי יִשְׂרָאֵל דִּרְכֵי ה', וְצִדִּיקִים יִלְכוּ בָם וּפְשָׁעִים יִפְשְׁלוּ בָם? (הושע יד, י) משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן, אחד אָכְלוּ לְשׁוֹם מִצְוָה, ואחד אָכְלוּ לְשׁוֹם אֲכִילָה גִסָּה. זה שאכלו לשום מצוה - וצדיקים ילכו בם; וזה שאכלו לשום אכילה גסה - ופושעים יכשלו בם" (נזיר כג, א). הרי שגם מי שעושה את המעשה הנכון, אם חסר לו כְּפוֹנָה - הוא נקרא פושע. אמנם הגמרא דוחה ואומרת שאדם כזה לא ראוי להקרא "פושע", ולא על כגון זה נאמר הפסוק, שהרי אכל את הפסח וקיים את המצוה כהלכתה, רק שלא עשה כן עם כל הכוונות הרצויות, אך גם אחרי שהגמרא חוזרת בה, נראה שהיסוד נשאר, שלא די בעשיית המעשה הנכון. צריך גם כוונה נכונה. וחסרון ככוונה הוא חסרון בשלמות הכללית של המעשה, [אלא שאין נכון לקרותו "פושע"].

ובאמת אני תמה קצת בענין זה: חז"ל הרי ציוו עלינו שלא לאכול מצוה בערב פסח, ובכלל לא לאכול הרבה בערב פסח, כדי שנאכל מצוה לתאבון בליל הסדר. ולכאורה, אם היו שואלים אותי, היה מקום לתקן להפך, שיאכל אדם

לשמה כמו שהיא צריכה להיות, רבי חנניה בן עקשיא אומר שצריך הרבה תורה ומצוות כדי שמצוה אחת תביא אותו לחיי עוה"ב. יש כל כך הרבה מצוות, ומי יודע אם יש מצוה אחת שמביאה אותו לחיי עולם הבא.

הרמב"ם מביא שם כראיה לדבריו את הסיפור הידוע על רבי חנניא בן תרדיון (ע"ז יח, א), שכשגזרו הרומאים שלא ללמוד תורה, הקהיל קהלות ברבים, ולמד תורה כשספר תורה מונח לו בחיקו. אמר לו רבי יוסי בן קיסמא: "תמה אני אם לא ישרפו (הרומאים) אותך ואת ספר התורה באש!" כיון שאמר לו כך, שאל אותו רבי חנניא בן תרדיון: רבי, מה אני לחיי העולם הבא? אמר לו רבי יוסי בן קיסמא: כלום מעשה בא לידך? (כלומר: כלום נודמן לך פעם בחייך לעשות איזו מצוה כהוגן?) אמר לו: אכן כן. נודמנה לי פעם מצוה צדקה שקיימתה על דרך השלמות. אמר לו רבי יוסי בן קיסמא: אם כן, מחלקך יהי חלקי ומגורלך יהי גורלי.

וקשה: רבי חנניא בן תרדיון מקהיל קהילות ברבים ללמד תורה, למרות שמבין שעלול להשרף בגלל זה על קידוש השם, כפי שאכן קרה לבסוף (ע"ז שם) - דבר זה בפני עצמו אינו מספיק כדי להביאו לחיי העולם הבא? ! מהו א"כ פירוש השאלה "כלום מעשה בא לידך"?

התשובה היא, שלמרות שמעשהו של רבי חנניא בן תרדיון הוא מעשה גדול מאד, אבל עדיין יתכן שהוא נעשה "שלא לשמה". אולי הוא כועס על הרומאים, שהרגו כל כך הרבה יהודים, ולכן הוא "דווקא" לא שומע להם. אדריאנוס גוזר לא ללמוד תורה, אני דווקא אלמד תורה! זה יפה, אבל זה עוד לא "לשמה". עוד לא מגיע עולם הבא בעד זה. ודאי שהאמת היא שרבי חנניא בן תרדיון קבל הרבה עולם הבא עבור כל התורה שלמד כל ימי חייו, ועל כל התורה שלמד, ועבור זה שנשרף על קידוש השם, אבל בכל זאת, רבי חנניא בן תרדיון חושש, שמא כל זה לא היה "לשמה" באופן מוחלט, ואם כן לא יזכה בכל זה לחיי עולם הבא. מה מוכיח שמגיע לו עולם הבא? דוקא מעשה אחד קטן, נתינת צדקה בסתר בלא שאף אחד ידע מזה, בעד זה מגיע עולם הבא!

מבהיל על הרעיון! אפשר ללמוד וללמד תורה כל החיים, ולהשרף על קידוש השם, ועוד לא מגיע עולם הבא בעד זה! רק עבור מעשה קטן שנעשה לשמה בשלמות, רק עבור זוכים לעולם הבא! מצד אחד זה מבהיל, אבל מצד שני זה גם מחמם את הלב, שאפשר עבור מעשה קטן שנעשה לשמה בתכלית השלמות לקנות עולם הבא.

להשתדל לעשות הכל לשם שמים

כשיושבים בישיבה ולומדים תורה, יש סיכוי גדול שעושים מצוות לשמה, שיהיה יותר מאחד מיני אלף שעושים לשמה. ובכל זאת צריך לדעת, שגם בישיבה, לא על כל מצוה מקבלים עולם הבא, רק על מצוה שבאמת מקיימים לשמה. רואים שאין בזה ביטול ברוב. אם יש תשע מאות תשעים ותשעה חלקים לחיוב ואחד לזכות, לא אומרים שזה בטל ברוב, אלא שום דבר לא הולך לאיבוד, וכמובן גם להפך, אם יש תשע מאות תשעים ותשעה חלקים לזכות ואחד לחובה, גם זה לא בטל ברוב.

זה הרי הסיכום של ספר קהלת, "פי אַתְּ כָּל מַעֲשֵׂה

כל מעשה מורכב מכחות רבים

הרמב"ם מסביר, שמה שיהודי נדרש לעשות, מה שרצוי שיעשה, זה "בְּכָל דְרָכֶיךָ דְעָהוּ" (משלי ג, ו). שכל מה שהוא עושה, יעשה רק לשם כוונה רצויה. לאכול לא מפני שהוא אוכל טעים, אלא מפני שצריך כח לעבודת ה'; לישון לא מפני שאני עייף ורוצה לישון, אלא מפני צריך כח ללמוד מחר⁴; לעשות את כל הדברים שגם אדם אחר עושה, אבל לעשות אותם לשם שמים (ע"י רמב"ם הלכ' דעות פ"ג ה"ג). זו השלמות של יהודי. זהו עובד ה', שכל מה שעושה הוא עושה לשם שמים.

גם מתניהו, שפתח במרידה מול מלכות יון, פעל רק לשם שמים. לא בגלל חשבונות מדיניים וכלכליים, אלא אך ורק לקיים תורה ומצוות. ממילא זכה גם למה שלא התכוין; זכה בעצמאות מדינית, "וחזרה מלכות ישראל יתר על מאתים שנה"⁵ (רמב"ם הלכ' חנוכה פ"ג ה"א), מפני שעשה רק לשם שמים, וכדברי חז"ל: "עֲצַת ה' הִיא תְקוּמָה" (משלי יט, כא) - עצה שיש בה דבר ה', היא תקום לעולם (סנה' כו, ב). אם עושים את העצה לשם ה', אז זה מצליח.

חז"ל אמרו על הפסוק "אִם יֵשׁ עָלֶיךָ מְלָאָךְ מְלִיץ אֶתְּךָ מִנִּי אֶלֶף לְהַגִּיד לְאָדָם יִשְׂרָאֵל - וַיִּחַנְּנוּ, וַיֵּאמְרוּ: פְּדֵהוּ מִיַּד שַׁחַת, מִצָּאֲתַי כִּפְרוּ" (איוב לג, כג-כד), שלפעמים יש לאדם רק "מְלָאָךְ מְלִיץ אֶתְּךָ" שנברא ממעשה טוב אחד ויחיד שעשה⁶, וגם במלאך זה יש רק חלק "אֶתְּךָ מִנִּי אֶלֶף" שמליץ טוב עליו - כי יש באותו מעשה תשע מאות תשעים ותשעה חלקים של חובה, ורק חלק אחד של זכות - ואף על פי כן גם זה מספיק לפעמים להציל את האדם מִיַּד שַׁחַת (שבת לב, א). מה הפשט? איך יש תשע מאות תשעים ותשעה חלקים לחיוב ואחד לזכות? - זה יכול להיות בכוונות. אם היו לו כל מיני כוונות במעשה שעשה, אבל היתה לו גם כוונה לשם מצוה, אז הכוונה הזו תציל אותו. וכמובן, כמה שיש פחות כוונות אחרות במצוה, יש יותר סיכוי שהמצוה תציל. רואים מכאן, שהקב"ה שוקל כל מעשה לפרטי פרטיו. במעשה הכי פשוט שיהודי עושה יש אלף חלקים, ואולי אחד מהם לזכות.

המשנה אומרת, "רבי חנניה בן עקשיא אומר, רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות" (משנה מכות כג, ב). יש כמה פירושים למשנה זו⁷, אבל הרמב"ם פִּרְשׁוּ כֵן: למה נתן ה' תרי"ג מצוות? האם אי אפשר היה להסתפק במספר קטן יותר, עשרים שלושים מצוות, ודי? אומר הרמב"ם: עם "שלא לשמה" אי אפשר לזכות לחיי עולם הבא. ולכן, כיון שרצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, "כי בהיותם הרבה, אי אפשר שלא יעשה אדם בחייו אחת מהן על מתכונתה ושלמותה, ובעשותו אותה המצוה, תחיה נפשו באותו מעשה" לעולם הבא (פירוש המשנה לרמב"ם שם). אם היו פחות מצוות, מי יודע אם היינו עושים מצוה אחת לשמה. כ"כ הרבה מצוות, יש סיכוי שנעשה מצוה אחת לשמה, ונזכה לחיי עולם הבא. רואים כמה קשה לכוון לשמה. לכאורה כל אחד מאיתנו מקיים מצוות לשמה, מניח תפילין, לובש ציצית, ברכת המזון, נטילת ידיים, אבל לא תמיד הלשמה הוא כל כך, בסדר. התפילה היא לא תמיד כ"כ

"לשמה" לשם שמים. הוא רוצה להגן על גבול ישראל, וזה יפה מאד, ובכל זאת זה לא נקרא שהוא נהרג על קידוש השם. להפך, הוא דוגמא בתנ"ך לרשעים. הרי שהמעשים הכי גדולים - בלי הכוונות הנכונות יכולים לאבד את כל ערכם. ואם הם מעשים קטנים יותר, אבל עם הכוונות הרצויות - הם יכולים להביא עולם הבא. כמו שהרמב"ם אומר, שזו כל התכלית שלנו בעולם הזה, לבוא לידי עוה"ב, אז רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, כדי שנבוא לחיי עולם הבא. צריך להשתדל מאד במעשים שלנו שיהיו בכוונה הרצויה, יחד עם דקדוק הדין כמובן, שהמעשה יהיה המעשה הנכון, ושיהיה לשם שמים. יהי רצון שנזכה שיתקדש שם שמים על ידינו כמו שהתקדש על ידי החשמונאים בזמנם, ונזכה גם אנו לגילוי כבוד מלכות שמים, ותחזור המלכות לעם ישראל לא רק למאתים שנה אלא לדורות עולם.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

הַאֲלֵקִים יָבֵא בְּמִשְׁפָּט עַל פֶּלַעַלְם, אִם טוֹב וְאִם רָע (קהלת יב, יד). מאי אם טוב ואם רע? אמרי דבי רבי ינאי: זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא" (תגינה ה, א), שבתוך המעשה הטוב מעורב גם צד רע. צריך היית לתת לעני את הצדקה בצניעה, בלי לבזותו בפרהסיא, ואם לא עשית כן, יביאך האלקים במשפט על זה. הקב"ה מביא כל דקדוק קטן במשפט אם טוב ואם רע, אין דבר שלא נכנס במשפט, הקב"ה משגיח על כל מעשה הכי קטן. לכן, כדאי שלימוד התורה שלנו יהיה כמה שיותר לשמה, וכן התפילה שלנו וקיום המצוות שלנו שיהיו כמה שיותר לשמה.

אחאב מלך ישראל היה רשע, התנ"ך מספר הרבה על הרשעה שלו, אבל נלחם נגד ארם. על מה? על גבול ישראל, שרמות גלעד שייכת לנו ולא שייכת לארם (מל"א כב, ג-ד). על זה הוא יוצא למלחמה נגד ארם, וגם נהרג במלחמה ההיא (שם, לד-לה). הנביא הזהיר אותו שיהרג (שם, יז ורש"י שם), והוא באמת נהרג. אז היה מקום לחשוב, שהוא נהרג על קידוש השם, ויש לו חלק לעולם הבא, כמו לכל החסידים שנהרגו על קידוש השם. ובכל זאת המשנה אומרת שאין לו חלק לעולם הבא (סנה' ז, א). למה? כנראה לא היה לו את ה"לשמה" שצריך. הוא עובד עבודה זרה, אז אין לו

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
הקשר בפרשתנו שציינן אליו הרב שליט"א: "וְשֵׁם אֲתָנּוּ נֶעַר עֲבָרִי עֲבָד" (בראשית מא, יב) ⇔ "הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגִּבְעִי בְּיָדוֹ הוּא יְהִי לִי עֲבָד" (שם מד, יז).
קשר נוסף: "וְהִנֵּה מִן הַיָּאֵר עֵלֶת שְׁבַע פְּרוֹת... וְהִנֵּה שְׁבַע פְּרוֹת אַחֲרֵיהֶן" (שם מא, ב-ג) ⇔ "וְאַתֶּם עָלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (שם מד, יז).
קשר נוסף: "וְתֹאכְלֶנָּה הַפְּרוֹת רְעוֹת הַמְּרָאָה אֶת שְׁבַע הַפְּרוֹת יִפֹּת הַמְּרָאָה" (שם מא, ד) ⇔ "רָעָה תַּחַת טוֹבָה" (שם מד, ד).
קשר נוסף: "וַיְהִי בַּבֶּקֶר... וַיִּשְׁלַח" (שם מא, ח) ⇔ "הַבֶּקֶר אֹרֵךְ וְהָאֲנָשִׁים שְׁלָחוּ" (שם מד, ג).
קשר נוסף: "וְשֵׁם אֲתָנּוּ נֶעַר עֲבָרִי... וַיִּפְתָּר לָנוּ אֶת חֲלָמֵינוּ" (שם מא, יב) ⇔ "הָלֹא יִדְעֶתֶם פִּי נַחֵשׁ יִנְחֵשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמִנִי" (שם מד, טו).
הקשר הוא: ליוסף יש כוחות על טבעיים. פותר חלומות, ומנחש בגביע.
קשר נוסף: "אֲתִי הָשִׁיב עַל פְּנֵי, וְאַתּוֹ תִּלְּה" (שם מא, יג) ⇔ "הוּא יְהִי לִי עֲבָד, וְאַתֶּם עָלוּ לְשָׁלוֹם" (שם מד, טו).
2. וכן אמרו חז"ל על עוג: ויבא הפליט (בראשית יד, יג), אמר ר"ל משום בר קפרא, זה עוג וכו', ולא בא לשם שמים אלא לשם נויה של שרה, אמר בלבו: הריני מבשר אותך, והגדוד הורגו, ונוטל אני את שרה אשתו. אמר לו הקב"ה: אי, רשע, כך אמרת, חייך שאני נותן לך שכר רגליך ומאריך לך שנים. ומה שחשבת בלבך הריני הורג אברהם ונוטל את שרה - ביד בני בניה עתיד אתה ליפול (דברים רבה א, כה). הרי שקיבל שכר על המעשה, שהיה מעשה טוב. "אני נותן לך שכר רגליך ומאריך לך שנים". אבל הכוונה היתה רעה, ולכן חוץ מהשכר, קיבל גם עונש - "ביד בני בניה עתיד אתה ליפול".
3. יש מבארים באופן אחר. דכיון שהתורה ציונה "בְּרֵאשֵׁן בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעָרְבָה תֹאכְלוּ מִצֵּת" (שמות יב, יח), א"כ ככל שהאכילה חשובה יותר "אכילה", הוא הידור במצוה, והוא קיום מעולה יותר של לשון הפסוק "תֹאכְלוּ". ואכילה בלי תאבון אינה ראויה כ"כ לשם "אכילה" כמו אכילה עם תאבון, ולכן תקנו לאכול המצה בתאבון.
4. ובזה יובן נוסח ברכת המפיל שבגמ' (ברכות ס, ב) שתשכיבני לשלום ותן חלקי בתורתך וכו', שלכאורה אין זה מענין ברכה זו. אבל הכוונה שתהא השינה לתכלית הנרצה, שתהא דעתו מיושבת ללמוד תורה (הגר"ר מרגליות בס' ניצוצי אור שם).
5. ומנין השנים המדוייק מיום שנצחו את מלכות יון ועד חורבן בית שני, הוא מאתיים ושש שנים. ק"ג שנה למלכות בית חשמונאי, וק"ג שנה למלכות בית הורדוס (ע"ז ט, א). [ועכ"פ, מבואר בגמרא (שם), שרק בעשרים ושש השנים הראשונות של מלכות בית חשמונאי היתה מלכות ישראל עצמאית לגמרי. אבל אח"כ, במשך מאה ושמננים שנה שנותרו עד החורבן, היתה מלכות ישראל כפופה ומשועבדת למלכות רומי, וכלשון הספורנו: "מלכות בית שני היה כמו רגע, ועם שעבוד על הרוב" (ספורנו בראשית מט, כז)].
6. וכפי שמביא שם המהרש"א (שבת לב, א) בחידושי אגדות) מחכמי האמת, שכל מצוה שאדם עושה, בורא לו הקב"ה מלאך מליץ ופרקליט טוב, וכן בהיפך, בעושה מעשה רע - בורא לו מלאך רע וקטיגור. [ובמקום אחר כתב עוד, דלכן אמרו בגמ' "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו" (מכות י, ב), ולא אמרו "בה הקב"ה מוליך אותו"; כי לא הקב"ה הוא המוליך, אלא המלאכים הנבארים מרצונו וממחשבתו של האדם הם המוליכים אותו לאותו דבר שרצה לעשות (מהרש"א בחידושי אגדות מכות י, ב ד"ה בדרך). וכעין זה כתב גם ה"נפש החיים" (שער א' פ"ו בהגה"ה), אלא שמה שקרא המהרש"א "מלאכים", קרא ה"נפש החיים" "אור מקיף", ע"ש].
7. ע"י "חינוך" (מצוה ט"ז) שפירש באופן אחר מכפי שפירש הרמב"ם, וע"י בפירוש הריב"ן על המשנה (מכות כג, ג) שפירש גם הוא באופן אחר.